

ЗАМАНБАП ААЛАМДАШУУ ПРОЦЕССИНДЕГИ КЫРГЫЗ ЭТНОСУНУН ӨЗГӨРҮҮЛӨРҮНҮН ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ ЖАНА ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Тенденции и особенности изменения кыргызского этноса в современном процессе глобализации

Trends and features of changes in the kyrgyz ethnos in the modern process of globalization

Аннотация. Аталган макалада азыркы ааламдашуу процессиндеги кыргыз этносунун өзгөрүүлөрүнүн тенденциялары жана өзгөчөлүктөрү каралат, мындан тышкары анда ааламдашуунун чыныгы процессинин баиталышы кеминде эки пункт менен байланыштырылышы керек экендиги айтылат. Биринчиден, бир катар Европа мамлекеттерине өз аскер күчтөрүн натыйжалуу жайылтууга мүмкүндүк берген өнөр жай, машина өндүрүшүн түзүү менен, Европа мамлекеттеринин баитапкы жашоо чөйрөсүнөн кыйла алыс, көптөгөн мамлекеттерге жана элдерге саясий, экономикалык жана акыр аягында маданий таасири баиталды. Экинчиден, Европа маданиятынын айрым маанилүү элементтеринин (негизинен технология жана өнөр жай өндүрүшү менен байланышкан, бирок алар менен чектелип калбастан) башка маданий тармактарга жайылышы менен байланыштуу. Бул процесс анын ылдамдашы жана анын масштабынын кеңейиши менен мүнөздөлүп, акырында нерселердин азыркы абалына алып келген.

Аннотация. В данной статье рассматриваются тенденции и особенности кыргызского этноса в современном процессе глобализации, и констатируется, что начало реального процесса глобализации должно быть связано как минимум с двумя пунктами. Во-первых, это промышленная машина, которая позволяет ряду европейских стран эффективно размещать свои вооруженные силы. С созданием производства: вдали от первоначальной среды обитания европейских государств, началось политическое, экономическое и, в конечном счете, культурное влияние на многие государства и народы. Во-вторых, это связано с распространением некоторых важных элементов европейской культуры (в основном связанных с технологиями и промышленным производством, но не ограничиваясь ими) в другие области культуры. Этот процесс характеризовался его ускорением и расширением масштабов, что в конечном итоге привело к нынешнему положению вещей.

Abstract. This article examines the tendencies and characteristics of the Kyrgyz ethnos in the modern process of globalization, and states that the beginning of the real process of globalization should be associated with at least two points. First, it is an industrial machine that allows a number of European countries to effectively deploy their armed forces. With the creation of production: far from the original habitat of European states, political, economic and, ultimately, cultural influence began on many states and peoples. Secondly, this is due to the spread of some important elements of European culture (mainly related to technology and industrial production, but not limited to them) in other areas of culture. This process was characterized by its acceleration and expansion, which ultimately led to the current state of affairs.

Урунттуу сөздөр: ааламдашуу, этнос, процесс, элемент, мамлекет, маданий мейкиндик, өндүрүш, реформа, индустрия, экономика.

Ключевые слова: глобализация, этнос, процесс, элемент, государство, культурное пространство, производство, реформа, индустрия, экономика.

Key words: globalization, ethnos, process, element, state, cultural space, production, reform, industry, economy.

Көптөгөн адистердин ааламдашуу бул XX кылымдагы планетанын техникалык жана экономикалык жактан өнүккөн мамлекеттеринин иш-аракетинин түздөн-түз натыйжасы экендигине ынануусу, алардын экономикалык иш-аракеттеринин масштабын баалоого негизделген, бул мурунку мезгилдердин баарынан ашып түштү. Бирок, ааламдашууга карата мындай мамиле, чындыгында, ааламдашуу процессинин материалдык-техникалык базасын түзүү менен байланышкан мезгилдерди жана алар менен ушул процесс негизделген айрым принциптерди таптакыр четке какты. Эске салсак, биздин оюбузча, ааламдашуунун чыныгы процессинин башталышы кеминде эки пункт менен байланыштырылышы керек. Биринчиден, бир катар Европа мамлекеттерине өз аскер күчтөрүн натыйжалуу жайылтууга мүмкүндүк берген өнөр жай, машина өндүрүшүн түзүү менен, Европа мамлекеттеринин баштапкы жашоо чөйрөсүнөн кыйла алыс, көптөгөн мамлекеттерге жана элдерге саясий, экономикалык жана акыр аягында маданий таасири башталды. Экинчиден, Европа маданиятынын айрым маанилүү элементтеринин (негизинен технология жана өнөр жай өндүрүшү менен байланышкан, бирок алар менен чектелип калбастан) башка маданий тармактарга жайылышы менен байланыштуу. Бул процесс анын ылдамдашы жана масштабдын кеңейиши менен мүнөздөлүп, акырында нерселердин азыркы абалына алып келген. Мындан тышкары, айрым маданий элементтерибиздин башка маданий өзөктөргө топтолушу, бир катар жагдайларга байланыштуу бирдей болгон эмес (жана дагы деле болсо). Европа мамлекеттеринин демилгеси менен ааламдашуу процесси башында, мындайча айтканда, европалык өң-түскө ээ болгонун белгилей кетели. Учурда, ал жерде англо-америкалык элементтер басымдуулук кылат, бирок бул дайыма эле ушундай болуп кала бербейт. Түштүк-Чыгыш Азиядагы бир катар мамлекеттердин заманбап ыкчам техникалык жана технологиялык өнүгүүсү ааламдашууга азиялык өзгөчөлүктөрдү берет. Ааламдашуу - бул өтө динамикалык процесс.

Жогоруда айтылгандардын бардыгын эске алып, биз Кыргызстандын ошол мезгилде европалык державалардын бири болгон Россиянын империясына кошулушун кыргыз этносунун ааламдашуу процессине катышуусунун башталышы деп эсептөөгө толук укуктуубуз. Албетте, анда бул процесс расмий көз караш менен алганда, азыркы этабынан көп жагынан айырмаланды. Чындыгында, ал бир аз өзгөргөн. Россия ошондо дагы, өзүнүн экономикалык жана техникалык артыкчылыгын кеңири колдонуп, чет элдик аймактарга кол салып, башка маданий жана руханий мейкиндик менен бирдикте, ага акыры жана кайтарылгыс ээлик кылуу үчүн, аны өз аймагына окшоштуруп, жигердүү түрдө өзгөртүп жиберет. Саясий тил менен айтканда, бул процессти көбүнчө “колония” деген сөз менен белгилешет.

Ааламдашуу акыркы бир нече он жылдыктын феномени деген көз-карашты кармансак дагы, кыргыз этносунун трансформацияларынын мүнөзүн жана маңызын толук жана так түшүнүү үчүн - деп айтуу керек. Советтик мезгилдеги кыргыздардын тарыхын карап көрөлү, чындыгында анын маданияты менен психологиясында эң олуттуу өзгөрүүлөр анын кылымдык жана татаал тарыхында болуп өттү.

Падышачыл режимди кулатуу жана радикалдуу социалдык-экономикалык жана саясий реформаларды жүргүзүү, Советтик Россия, ошого карабастан, бир кезде Россия империясына кошулган аймактарда толук консолидациялоо менен байланышкан стратегиялык милдеттеринен баш тарткан жок. Ошентип, империянын башка элдери менен таасир этүү жана өз ара аракеттенүү каражаттары жана формалары гана өзгөргөн, бирок ассимиляциялык принциптин өзү эмес. Үчүнчү Рим идеясы, ал жөнүндө Н.А. Бердяев [1] өзүнүн мессиандык тагдыры менен орус эли үчүн өзүнүн жагымдуулугун гана эмес, чындыгында анын императивдик мүнөзүн сактап калган. Чындыгында, бул, айрыкча, кыргыз этносу, империянын башка элдери сыяктуу эле, конкреттүү шарттарга жана мүмкүнчүлүктөргө жараша жакынкы же алыскы тарыхый перспективада - жаңы мамлекетке айланып, өздөштүрүлүшү керек экендигин билдирген. толугу менен эмес, анда Россиянын маданий чөйрөсүндө олуттуу деңгээлде болгон. Ушул жагдайга байланыштуу, албетте, моралдык-этикалык баа берип, орус элине кандайдыр бир дооматтарды коюуга болот. Бирок, тынчыраак, тереңирээк жана салмактуу мамиле менен, философияга ылайык, биз, жок дегенде, орустардын жүрүм-турумунун табигый мүнөзүн моюнга албай коё албайбыз. Брастуурак болуш үчүн, бул жерде азыркы геосаясий теориянын негиздөөчүлөрүнүн бири Р.Челлендин буга чейинки окуу китебиндеги сот өкүмүнө кайрылуу керек. Ал мындай деп жазган: “Мамлекет - бул адам жашоосунун ар кандай аспектилеринин кокусунан же жасалма конгломераты эмес, мыйзамчылардын формулалары боюнча гана; ал тарыхый жана конкреттүү реалдуулукка терең тамырлап, органикалык өсүш менен мүнөздөлөт, ал ошол эле фундаменталдык типтин көрүнүшү:

адам өзү ушундай. Бир сөз менен айтканда, бул өсүү мыйзамын карманган биологиялык бир жандык же “жандык”, ал эми ... мейкиндиги чектелген күчтүү, турмушка жөндөмдүү мамлекеттер өз мейкиндигин колониялаштыруу, биригүү же басып алуу жолу менен кеңейтүүнүн категориялык буйругуна баш ийишет” [2, 14-б.].

Эгерде биз бул ой жүгүртүүнү чындык деп тааный турган болсок жана адамзаттын узак, ар кыл тажрыйбасы мунун артыкчылыгын күбөлөндүрсө - анда бул адамдардын жана мамлекеттердин табигый умтулуулары эмес, анткени алар иш жүзүндө бардыгы үчүн бирдей, бирок конкреттүү мамлекеттердин элдеринин таасиринин, өз ара аракеттенүүсүнүн формалары жана конкреттүү кесепеттери. Ушул жагдайды эске алып, биз падышачылык доордо бул формалар жана кесепеттер кыргыз эли үчүн көп жагынан трагедиялуу болгонун белгилейбиз. Айрыкча, 1916-жылдагы окуялар жана андан мурунку окуялар жөнүндө айтып жатабыз.

Өзүнүн биринчи кадамын, тактап айтканда, чет элдик аймактарды өзүнө кошуу менен, Россия экинчи этабына кирди - алардын “ассимиляцияланышы”, бул иш жүзүндө маданиятка сиңүү сезимин билдириши мүмкүн, ал Советтер Союзуна чейинки жана Советтик доорлордо ар кандай жолдор менен болгон Кыргызстандын тарыхы.

“Падышалыктын агартуу саясаты, - деп жазат азыркы тарыхчы Д.Будянский ошол мезгилдеги Россиянын ассимиляциячыл саясаты жөнүндө, - бул улуттук маданияттын өнүгүшүнө тоскоол болгон, агартуучулук жана орус эмес улуттарды күч менен орусташтыруу жүргүзүлгөн. Кыргызстандын калкы таптакыр сабатсыз бойдон калган. Эгерде аймактагы маданияттын өнүгүшүндө кандайдыр бир жылыштар болгон болсо, анда алар падышалыктын мамлекеттик саясатына карабастан ишке ашкан” [3, 37-б.].

Ж.Абдрахманов 1916-жылдагы көтөрүлүштүн себептерине байланыштуу төмөнкүнү жазган: “Кыргызстанды колониялаштыруунун натыйжаларын сөз менен чагылдырууга болот: экономиканын деградациясы, маданий токтоп калуу, чексиз эксплуатация, эмгекти физикалык жактан кыйратуу. Бул фактылар көтөрүлүштү көтөрүүгө жетиштүү болду” [3].

Түркстан чиновниктеринин эсептөөлөрү боюнча, Кыргызстандын түндүгүндөгү жергиликтүү калк 42% га азайган [4, 189-б.].

Совет бийлиги кандай гана социалдык, экономикалык жана саясий кемчиликтерге жол бербесин, анын маданий жана социалдык саясаты кыргыздар үчүн падышалык саясатка караганда алда канча алгылыктуу болуп чыкканы айдан ачык. Бирок, ушул жагдайда дагы, ал өзүнүн стратегиялык узак мөөнөттүү милдетин - мамлекет үчүн бирдиктүү маданий мейкиндикти түзүүнү өзгөрткөндүгүн белгилей кетүү керек, мында анын бардык элементтери акыры негизги - Россиянын астында биригиши керек болчу. Албетте, бул билдирүү метрополия аймагынын Совет мезгилинде жүргүзгөн чыныгы саясатына кандайдыр бир формалдуу карама-каршы келет. Белгилүү болгондой, Совет доорунда Кыргызстанда улуттук маданияттын көптөгөн элементтери, анын ичинде улуттук кесиптик адабият, улуттук мектеп, илим, басма сөз ж.б. Мамлекеттик саясаттын маанилүү натыйжаларынын бири - кыргыздын улуттук интеллигенциясынын пайда болушу. Бирок, эгер биз метрополиянын чет жакаларга байланыштуу тигил же бул узактыгын болжолдогон акыркы максаттарын эсибизде тутсак, анда баары өз ордуна келип, жогоруда айтылган формалдуу карама-каршылыктар өзү түгөнөт.

Бирдиктүү маданий мейкиндикти түзүү үчүн ири империянын элдери, аларды болжол менен жашоо деңгээлине жеткирүү, бирдиктүү, борборлоштурулган экономиканы түзүү керек болчу. Мамлекеттин күчтүү индустриялык базаны түзүүгө багытталышы, ансыз ал өзүнүн глобалдык милдетин чече алган жок - өнүккөн капиталисттик мамлекеттер менен атаандаштыкта жеңишке жетишүү, мамлекеттин индустрия түзүү процессин мажбур кылгандыгына алып келди. Акыркы жагдай биздин изилдөө үчүн абдан маанилүү, анткени ааламдашуу процесси менен өнөр жай өсүшүнүн ортосунда түздөн-түз байланыш бар. Өнүккөн тармаксыз ааламдашуу мүмкүн эмес. Ошентип, Кыргызстан индустриалдык империянын курамына киргенден кийин, биз ойлогондой, ааламдашуу процессине эркин аралашты. Ушул ойду түшүндүрүп берели. Ааламдашуу шартында, биздин оюбузча, анын заманбап формаларын гана эмес, ошондой эле алардын алдыңкы формаларын, айрыкча, эки дүйнөлүк системанын - капиталисттик жана социалисттик катаал атаандаштык түрүндө жүзөгө ашырылып жаткан түрлөрүн да түшүнүү керек. Акыркысы, билгилүү болгондой, жеңилип калган. Ошого карабастан, дал ушул эки системанын каршылыгы илимдин жана техниканын өнүгүшүнө олуттуу түрткү болду жана алар менен бирге ааламдашуу процесси жүргөн. Жарым өткөргүч, лазердик, атомдук, космостук жана башка инновациялар менен технологиялар дүйнөлүк системалардын ортосундагы аскердик, экономикалык жана саясий тирешүүнүн натыйжасы болгону белгилүү.

Тоталитардык саясий тутумду орнотуу мезгилинде кыргыздар үчүн өнөр жайдын, илимдин жана техниканын тездик менен өнүгүшү алардын иш жүзүндө жашоонун жана иш-аракеттердин жаңы формаларына өтүшүн билдирет. Тарыхый кыска убакыттын ичинде Совет мамлекети көпчүлүк учурда зордук-зомбулук, мажбурлоо чараларын колдонуп, көчмөн турмуштун формаларын жок кылып, адаттык укук тутумун жүгүртүүдөн алып салып, анын ордуна бардык кемчиликтери менен карама-каршылыктарына карабастан, шарттуу, демейдегиден кыйла прогрессивдүү жана натыйжалуу болду. Ошентип, салттуу кыргыз коомунун астынан, анын негизи - көчмөн жашоонун жана башкаруунун формалары алынып салынды. Ырас, бул калыптанган жана кыргыздардын бир нече миңдеген жылдар бою жашап кетүүсүнө жардам берген маданият жана психология коомчулугунун бузулушуна алып келген жок. Ал үчүн тажрыйба, анын ичинде заманбап тажрыйба көрсөткөндөй, узак мезгил талап кылынат. Төмөндө бул көйгөйдү кыргыз чөйрөсүндөгү трайбалисттик тенденциялардын жанданышына, алардын мамлекеттин жана коомдун саясий, экономикалык турмушуна тийгизген таасирине байланыштуу кененирээк карайбыз. Кыргыз этносунун жаңы - советтик шарттарга адаптацияланышына токтолсок, ал бир нече маанилүү жагдайлар менен эң жөнөкөйлөштүрүлгөн, биринчи кезекте, салттуу кыргыз чөйрөсүндө толеранттуулуктун жогорку деңгээли жана анын социалдык стратификациясынын төмөн деңгээли.

Советтик саясий жана экономикалык тутумдун негизин түзгөн жаңы - интернационалист - идеология кыргыз элинин тарыхында позитивдүү ролду ойногон, ал маданияты, ишенимдерине жогорку сабырдуулугу менен айырмаланган. Мамлекет күчтүү репрессиялык аппаратты колдонуп, этникалык негизде келип чыккан ар кандай чыр-чатактарды кескин түрдө баскан. СССРдеги илимдин жана техниканын салыштырмалуу тездик менен өнүгүшүн гана камсыз кылбаган билим берүү тутуму адамдарды интернационализмдин рухунда тарбиялоого чакырган, бул чындыгында ойдон чыгарылган эмес, бирок бул, албетте, тезирээк жайылышына жана натыйжалуу болушуна шарт түзгөн. Ошол мезгилде орус этникалык идеологиясында жана маданиятында бир кыйла сезилген жамааттык рух болгонун, бул дагы алар үчүн жаңы болгон коомдук жана саясий-экономикалык шарттарга кыргыздардын адаптация мүнөзүнө оң таасирин тийгизгендигин белгилей кетүү керек. Тоталитардык башкаруунун жылдарында өлкөнүн калкы үй бүлөнүн, жамааттын, таптын, мамлекеттин индивидуалдык жеке максаттарынан жана кызыкчылыктарынан артыкчылыгын айкын ырастаган жамааттык адеп-ахлак нормаларын жетекчиликке алган. Жалпы салттуу кыргыз коомчулугунун негизги идеялык жана моралдык-этикалык принциптери менен мамилелери коомдук жашоонун коммунисттик принциптери менен карама-каршы абалда болгон эмес. Ал эми кыргыздардын диний дүйнө таанымы, алардын ишенимдеринин формасы жана мүнөзү жөнүндө айта турган болсок, алар, китебибиздин мурунку параграфтарында айтылгандай, өзгөчө ченемдүүлүк менен айырмаланып, алардын ташуучуларына карата бир топ ишенбөөчүлүк менен карашкан.

Кыргызстандын өнөр жай жана шаар өнүгүшү, негизинен, сырттан материалдык жана адам ресурстарынын агылып келиши менен шартталган, жалпысынан алганда (тарыхтын мурунку мезгилдерине салыштырмалуу) элдин жыргалчылыгын жогорулатты. Кыргыздар, курчап турган объект болсо, жаңы техногендик дүйнө бир нече эсе эмес, тескерисинче, чондугу менен өстү. Бирок, бул СССРдин курамына кирген Кыргызстан дагы катышкан глобалдык тенденциялар менен байланыштуу болгон.

Кыргыз салттуу коомун заманбап модернизациялоо процесси, чындыгында, Кыргызстан Россиянын империясына кошулган учурдан башталды. Дал ушул мезгилден баштап трансформация процесси, тагыраак айтканда, кыргыздын салттуу коомунун ыдырашы башталды.

Эске салсак, илгерки замандарда салттуу коомдо өзгөрүүлөр өтө жай болуп келген, бирок өзгөрүүлөр канчалык жай болсо дагы, белгилүү бир тарыхый учурда алардын жалпы саны цивилизациялардын пайда болушуна алып келген. Алардын пайда болушуна алып келген конкреттүү тарыхый процесстер жөнүндө канчалык чектелген жана толук эмес маалыматтар болсо дагы, бардык цивилизациялар үчүн жалпы мүнөздөмөлөрү бар болчу, алардын пайда болуу мүнөзү алдын ала аныкталган:

1) ашыкча продукцияны өндүрүүгө жана топтоого мүмкүндүк берген техникалык жаңылыктар;

2) калк жыш жайгашкан аймактардын жана борборлордун пайда болушуна алып келген мейкиндиктик жана демографиялык өзгөрүүлөр;

3) жазуунун ойлоп табылышы;

4) эл аралык байланыштарды жогорулатуу [5, 97-б.].

Ушул келтирилген факторлор алгачкы цивилизацияларды алгачкы коомдордон айырмалап турган өзгөчөлүктөрдү пайда кылды. Бул өзгөчөлүктөргө төмөнкүлөр кирет:

- 1) ички структуралык дифференциациянын жогорулашы;
- 2) символикалык чөйрөдө тынымсыз өсүп жаткан дифференциация жана рационалдаштыруу;
- 3) коомдордун ортосундагы мамилелерди активдештирүү жана алардын ортосундагы айырмачылыкты күчөтүү;
- 4) борборлордун периферияга карата бөлүнүшү [5].

Шаарлардын пайда болушу жана сооданын өнүгүшү менен салттуу коомдон четтөө байкала баштады. Шаарлар канчалык күчтүү болсо, калкынын саны ошончолук көп, көрсөтүлгөн чегинүү күчтүү болгон. Мисал катары Грек шаар-мамлекеттерин, Рим империясынын ачарчылыктарын жана биринчи кезекте Байыркы Римдин өзүнүн жарандык коому менен, орто кылымдагы көз карандысыз соода шаарларын, Голландия жана Англия шаарларын келтирсек болот. Бул жагдайга өзгөчө көңүл буруу керек. Салттуу коомдун трансформациясы тездетилген жана кайтарылгыс болуп калган материалдык базага дал ушул машина өндүрүшүнө негизделген өнөр жай ээ болду. Чындыгында, өнөр жай революциясы болгон Европада, салттуу коомдун түп-тамырынан бери жоюлушуна чейин, XVIII кылымдан баштап жигердүү трансформациясы башталды. Ошол эле мезгилде ааламдашуу процесси башталган, ал европалыктардын башка маданий мейкиндиктерге активдүү кириши жана бул мейкиндиктерди өндүрүштү, товарларды, диний, экономикалык, саясий жана укуктук баалуулуктарды жана институттарды жайылтуу аркылуу андан ары терең трансформациялоо менен байланышкан.

Ошентип, шаарларда, айрыкча өнөр жай өнүккөн шаарларда, өлкөнүн ар кайсы бурчунан чогулган калк ушунча ашыкча продукт өндүрүшкөндүктөн, адамдар буга чейин туугандарынын жардамысыз, негизинен, өз күчтөрүнө жана мүмкүнчүлүктөрүнө таянып жашай алышкан. Тууганчылыктын тутуму жана туугандыктын өзү ушунчалык маанилүү; адамдар, эреже катары, жашоону камсыз кылуу үчүн жетиштүү минималдуу продукт өндүргөн жана өз ара көзөмөлдүн жана өз ара жоопкерчиликтин шарттарында турган айыл коомчулугунун жашоочулары үчүн, шаардык турмуш шарттарында олуттуу девальвацияга дуушар болушкан. Биз аларды толугу менен арзандатуу үчүн эмес, жеке адамдын жана коомдун жашоосунан үстөмдүк кылып, жалпы жашоонун ички мазмунун, стилин жана мүнөзүн аныктаган жетиштүү деп ойлойбуз.

Кыргыздын салттуу коому, жогоруда айтылган принциптерге ылайык, ошол маданий негиздерде кыйрады, бирок, негизинен, тышкы таасирдин, күчтүү маданий экспансиянын натыйжасында тарыхтын советтик мезгилинде өзүнүн туу чокусуна жеткен. Кыргыздар мурунку маданий негиздерин сактап калууга негизинен кыргыздардын негизги бөлүгү шаардын сыртында жашагандыгына байланыштуу ээ болушкан.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Кара: Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. – М., 1990.
2. Цит.по: Поздняков Э.А. Геополитика. – М., 1995.
3. Будянский Д. История беженцев-кыргызов (1916-1927 годы). – Бишкек, 2006.
4. Кара: История кыргызов и Кыргызстана. Учебник для ВУЗов. – Бишкек, 2003.
5. Кара: Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизация. – М., 1999.

Рецензент: Усупова Ч.С. – философия илимдеринин доктору, И.Ахунбаев атындагы КММНын философия жана коомдук илимдер кафедрасынын башчысы